
harde sfeer van crisis en bezetting begon Ter Apel te herleven. Het leven bleef vooralsnog sober, maar er groeide een optimistische verwachting dat er aan de toekomst gewerkt kon worden. Tijdens een samenzijn op de heropende HBS werd het onder woorden gebracht:

Omdat daar een gemeenschapszin naar voren kwam, zoals men zich die zou wensen om onze bedroefde wereld uit zijn impasse te redden. We hebben daar gevoeld allen iets gemeenschappelijks te hebben, zodat maatschappelijke onderscheidingen wegvielen als waardeloze voden.¹²⁴

Evaluatie

Aan het eind van deze beschouwing wil ik graag terugkomen op de vraag van Johan Snoek: heeft het nut om in de kerkgeschiedenis de 'grijstinten' te betrekken? Bij wijze van antwoord zou ik allereerst willen wijzen op een praktisch aspect. Nederland heeft de beslissing genomen om de dossiers van de naoorlogse rechtspleging open te stellen voor onderzoekers, op een moment dat het nog net mogelijk was om de laatste getuigen op te zoeken die de oorlog als jonge volwassenen hadden meegemaakt. Ik ben dankbaar dat ik met meerderen van hen heb kunnen spreken, onder wie Johan Snoek zelf. De geschiedenis van een plattelandsgemeente in oorlogstijd is niet in alle opzichten een heldenverhaal gebleken. Dat kan een teleurstelling opleveren voor wie is opgegroeid met een heroïsch beeld van grootschalig en breed gedragen verzet. Met de 'grijstinten' komen echter wel inzichten mee: bijvoorbeeld het besef dat veel Nederlanders tot in de herfst van 1942 overtuigd waren dat Hitler de oorlog zou winnen, of zij dit nu verwelkomden of niet. 'Grijs' accentueert tenslotte de uitzonderlijke moed van degenen die anders dan de middenmoot wél tot protest en verzet overgingen. Zulke mensen zijn er gelukkig altijd geweest, ook in het hier als voorbeeld besproken Ter Apel. In de Nederlandse Hervormde Kerk valt op dat die een gelukkige hand gehad heeft met het benoemen van mensen van dergelijk kaliber op hogere posten. Impulsen om een principiële houding aan te nemen kwamen niet enkel van moedige individuen, maar ook vanuit de organisaties: de synode, de classis.

Wat overheerst in de oorlogsherinnering van Ter Apel, tot op de huidige dag, is een pijnlijk besef van menselijk tekort. Impliceert dat tevens een moreel oordeel? Bij de uitersten van 'zwart' (zelfverrijking, inbreuk op elementaire rechten van anderen) en 'wit' (altruïsme, een principiële houding inzake handhaving van het recht) lijkt mij dat evident het geval te zijn. Goed en fout zijn daar duidelijk zichtbaar. Maar geldt dat ook voor het middenveld

¹²⁴ 'Het zilveren jubileum', in: *De Oude Weg* nieuwe reeks nr. 7 (mei 1947).